

EGY FEJEZET VÉGE

– Az angol irodalom története. 5. kötet. Szerkesztette BÉNYEI Tamás, REICHMANN Angelika és SÉLLEI Nóra. Budapest: Kijárat Kiadó, 2024, 760 lap –

SCHÄFFER ANETT

Miskolci Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Angol Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék

egyetemi tanársegéd

E-mail: anett.schaffer@uni-miskolc.hu

ORCID 0009 0003 6331 9019

■ A magyar anglistika utóbbi évtizedeinek talán legjelentősebb vállalkozása ért véget a magyar nyelvű angol irodalomtörténet utolsó részének megjelenésével. A nagy ívű sorozat a középkortól a jelenkorig tekinti át az angol irodalmat, és összesen hét nagy terjedelmű kötetből áll össze. A kötetek nem teljesen kronológiai sorrendben jelennek meg, az ötödik a legutolsó napvilágot látott kötet, amely a viktoriánus irodalom tárgyalásával kezdődik és a modernizmus körébe tartozó művekkel zárul. A szerkesztők az 1830-as és az 1930-as évek között határozzák meg a vizsgált időszakot, így egy évszázadnyi irodalom alakulását tárgyalja a több mint 650 oldal terjedelmű főszöveg.

A sorozat létrejöttét egy tragédia is beárnyékolta, a korábbi főszerkesztő, Kállay Géza 2017-ben váratlanul elhunyt, még azelőtt, hogy befejezhette volna a megálmodott munkát, ezután Bényei Tamás vállalta a főszerkesztői feladatokat. Az egyes köteteken különböző szerkesztők dolgoztak, az ötödik kötet Bényei Tamás, Reichmann Angelika és Séllei Nóra szerkesztésében jelent meg.

A jelenkori irodalomtörténet-írás egyik nagy kérdése az, hogy mennyiben lehet egyáltalán irodalomtörténetet írni. Bényei Tamás az *Élet és Irodalom*-nak adott interjújában beszélt erről: „Hiába kérdőjeleződnek meg a nagy narratívák alapfeltevései, az efféle vállalkozásokra mindig lesz igény, legfeljebb az elkészült irodalomtörténeti művek szkeptikusabbak, önreflexívebbek lesznek. Ez az új angol irodalomtörténetről is elmondható. [...] Ez az irodalomtörténet más lett, mint amelyeken felnőttünk: nem egyetlen lineáris történeti narratívában, monolitikusan felfogott korszakfogalmakban és a folyamatokra helyezett értékhierarchiákban gondolkodtunk, hanem abban, hogy az angol irodalom történetéről elmondható számtalan történet közül minél többnek villantsuk fel legalább néhány pillanatát, akár a kronológia megbontásának árán is rámutatva az adott történetszál relevanciájára, másfajta történetekkel

való összefonódására.”¹ Ezekről az összekapcsolódásokról a főszöveg mellett a lap-széli szerzői, illetve szerkesztői kommentárok szolgálnak információkkal. A többféle értelmezésmód ábrázolása az irodalomtudomány változó, újabb és újabb nézőpontokat középpontba helyező mivoltára hívják fel az olvasó figyelmét, így mintegy az angol irodalomtörténet történetét is olvashatjuk.

Az angol irodalom megnevezés problémáiról, bizonytalan mivoltáról már írtam a hatodik és hetedik kötetről írt recenziómban,² így itt csak a Bényei által az egész sorozat bevezetőjében megfogalmazott vezérelvre szeretnék kitérni. „Mi úgy döntöttünk, hogy alapvetően a Brit-szigetek, ezen belül a brit államalakulat *angol* nyelvű irodalmáról lesz szó”.³ Jelen írásban én is legtöbbször az angol irodalom kifejezést használom ennek a tárgykörnek a leírására. Az egységszerűen kezelt brit irodalom tárgyalása mellett azonban a skót és ír irodalom alakulásával is külön fejezetek foglalkoznak az ötödik kötetben, melyek ezek külön sajátosságaira is felhívják a figyelmet.

Az ötödik kötet három nagy részből áll, amelyek három időszakot tárgyalnak, a viktoriánus kor, a századvég és századelő, illetve a modernizmus irodalmát. Az előszóban is megemlítik a szerkesztők, hogy a két címben megjelenő fogalomnak más konnotációi vannak: „A »viktoriánus« jelző nem irodalmi stílus(irányzat), hanem társadalmi-kulturális korszak megnevezésére szolgál; a »viktoriánus irodalom« régóta bevett kifejezés, amely főként világnézeti, történelmi stb. jegyek alapján azonosítja egy korszak irodalmának sajátosságait. A »modernista« ezzel szemben kezdetről fogva művészeti irányzatokat jelöl, és inkább csak az utóbbi évtizedekben fogalmazódtak meg olyan igények, amelyek korszakmegnevezésként ajánlják.” (11.) Ez pedig azt is jelenti, hogy míg az többé-kevésbé egyértelműen meghatározható, mi tartozik a viktoriánus irodalom körébe, a modernizmus kezdetével és végével kapcsolatban több elmélet létezik, ezekről az egyik szerkesztő, Reichmann Angelika ír, részletesen elemézve a fogalom változásait a *Modernizmus fogalmáról: Irodalomtörténeti konstrukciók az angol és az európai hagyományban* című fejezetben. A kötet hármass felosztása jól illusztrálja, hogy a kötet a korszak Nagy-Britanniájának nem csupán az irodalomtörténeti változásait járja körül, de az azokra hatással lévő történelmi eseményekre és kulturális változásokra is kitér.

A *Viktória-kor irodalma* című egységben Bényei Tamás ír a kor irodalmának kontextusairól, a viktoriánus irodalom „termeléséről”, a viktoriánus regény különböző realizmusváltozatairól, a kor nevelődési regényéről (ezen a fejezeten belül egy

¹ BÓDI Katalin, „Elrendezni a történetiszálakat: Bényei Tamással Bódi Katalin beszélget”, *Élet és Irodalom* 69, 2. sz. (2025): 7.

² Lásd SCHÄFFER Anett, „Az egyre változó angol irodalom története: *Az angol irodalom története*, 6–7. kötet. Szerkesztette BÉNYEI Tamás. Budapest: Kijarat Kiadó, 2022–2023”, *Literatura* 50, 2. sz. (2024): 201–207, 204–205.

³ BÉNYEI Tamás, „Bevezetés: Az angol irodalom új története”, in *Az angol irodalom története*, 1. köt., szerk., BÉNYEI Tamás és KÁLLAY Géza, 13–25 (Budapest: Kijarat Kiadó, 2021), 20, kiemelés az eredetiben – Sch. A.

alfejezetben Séllei Nórával közösen értekezik a női nevelődési regényről), Charles Dickens regénypoétikájáról, a viktoriánus történelmi regényről, a nőirodalomról és a női irodalomtörténetről, a viktoriánus költőnőkről, a viktoriánus mesékről és gyermekirodalomról, a regionalizmusnak, a provincializmusnak és a pasztorálnak a kor irodalmában való megjelenéseiről, illetve ő jegyzi a *Thomas Hardy és a regionális regény*, valamint *A brit birodalom és az irodalom a viktoriánus időszakban* című fejezeteket is. D. Rác István munkája a viktoriánus férfiköltészet, Mecsnober Teklái a Gerard Manley Hopkins bemutatkozó fejezet, Péteri Éva ír a viktoriánus képzőművészetről és esztétikáról, Remport Eglantina a viktoriánus színházról, Szamosi Gert-rudtól olvasható a *Mennyiben skót a viktoriánus irodalom?* kérdést a címében feltevő fejezet, Kérchy Anna pedig Lewis Carroll Alice-könyveit vizsgálja. Ebből egyrészt leszűrhetjük, hogy a hatodik és hetedik kötethez hasonlóan az ötödik kötet jelentős része is az egyik szerkesztő-főszerkesztő, Bényei Tamás munkája. Másrészt, az is egyértelműen látszik, hogy nem csupán az irodalmi művek kerülnek középpontba, hanem az a történelmi, szociális és technológiai háttér, amelyben létrejöttek. Gyakran a kötet szerzői a képzőművészet alakulására is kitérnek, de ahogy erre az előszó is utal, ezeket egy kivétellel (a *Viktoriánus képzőművészet és esztétika: A preraffaeliták, Ruskin és Morris* című) nem tárgyalják külön fejezetek (11). Továbbá, nem csupán a hagyományosan a magasirodalom tárgykörébe tartozó művekről szól a kötet, hanem például a gyermekirodalomról és a mesék „felnőttirodalomra” gyakorolt hatásáról is. Már a fülszöveg is kiemeli, hogy a kötet „árnyalt képet [ad] az angol (brit) irodalom gazdagságáról”. Ez az irodalomra ható történelmi és kulturális háttér sajátosságaira, az irodalom különböző szegmenseire, az irodalmi művek és korszakok megítélésének változásaira figyelő írásmód teszi igazán informatívvá ezt az irodalomtörténetet. Nem végleges értelmezéseket adnak a szerzők, hanem rávilágítanak a különböző olvasatok és kutatási irányzatok sokszínűségére.

Úgy gondolom, hogy a viktoriánus irodalmat bemutató rész esetében különösen fontos a kötet kultúráközvetítő szerepe, hiszen sajátosan brit volta miatt a viktoriánus irodalom sajátosságait valószínűleg az anglistákon kívül viszonylag kevesek ismerik mélyrehatóan Magyarországon, miközben máig igen népszerűek a viktoriánus regények, újabb és újabb filmfeldolgozások készülnek például Charles Dickens vagy a Brontë testvérek regényeiből. Továbbá, a viktoriánus korban játszódnak, illetve arra reflektáló neoviktoriánus irodalom a kortárs angol nyelvű irodalom egyik jelentős és kedvelt szegmense. Az *angol irodalom története* hetedik kötetében a *Párbeszéd a 19. századdal: A neoviktoriánus regény* fejezetében tárgyalja a jelenséget Kirchknopf Andrea, illetve az ebbe a körbe tartozó művek egy részéről Bényei Tamás is ír *A kortárs történelmi regény* című fejezetben ugyanebben a kötetben, ahogy erre a lapszé-li megjegyzések egyike utal (28).

A viktoriánus irodalmat bemutató rész központi fejezete, a jelentőségét már csaknem ötven oldalas terjedelmével is előrevetítő, *A viktoriánus regény: Változatok a realizmusra* című fejezet, mely részletesen taglalja a viktoriánus regény különböző típusait, ezek korábban népszerű műfajokhoz való kapcsolódását, illetve továbbélé-

sét is bemutatja, például azt, hogy a bulvárregény (*sensation novel*), a detektívtörténet (77)⁴ sőt az „Új Nő-irodalom” előfutárának is tekinthető (78). Nem csupán egyes művekről, írásmódokról esik azonban szó, hanem arról is, miként gondolkodtak a viktoriánus irodalomról annak korában és hogy megítélése azóta miképp változott.

Ebben a részben a széles történelmi háttér ismertetésére is nagy hangsúly kerül. Olvashatunk a viktoriánus művek megjelenésének társadalmi, vallási háttéréről, az új technológiák és természettudományos eredmények hatásáról (pl. a vasút elterjedése vagy az evolúcióelmélet), a viktoriánusok változó világképéről, a nőkkel kapcsolatos nézetekről, illetve ezek irodalmi ábrázolásairól, ahogy az angol irodalom közoktatásba való beemelésének jelentőségéről, az írói szakma professzionalizálásáról és ehhez kapcsolódva az irodalmi művek kiadásának módjairól is. Elgondolkodtató, hogy milyen sok olvasói hozzáállást, illetve kiadói és írói stratégiát ma is meghatározó jelenség köthető ehhez a korhoz, mint például a regény uralkodóvá válása (56–59) vagy „a könyvpiac tagolódása is, amelynek köszönhetően a század végére kereskedelmi kategóriaként is kikristályosodtak a népszerű irodalom fő műfajai” (42).⁵ A regény előtérbe kerüléséről írtak pedig azt is megmagyarázzák, hogy miért a próza alakulásáról szól a kötet jó része. A híres művekre és jelentős szerzőkre való fókuszálás helyett itt is azt a hatodik és hetedik kötet bevezetőjében meghatározott célt látszanak követni a szerzők és szerkesztők, mely szerint „egy-egy időszak keresztmetszetének megrajzolására, a párhuzamos és egymással kölcsönhatásban lévő jelenségek, törekvések feltérképezésére törekednek, mintsem életművek portrészzerű ismertetésére vagy a »nagy művek« kiemelésére.”⁶ Ehhez pedig szorosan hozzátartozik az adott korban végbement irodalomra ható történések és jelenségek tárgyalása is, például a viktoriánus kori történelmi regényről szóló fejezet a történetírás és a történelmi regény közti kapcsolatra is felhívja az olvasók figyelmét (134). Továbbá egy-egy szerző életművét több esetben különböző fejezetek különböző kontextusban tárgyalják, ahogy az előszóban ezt jelzik is a szerkesztők (12–13).

A 19. század végét, 20. század elejét tárgyaló rész fejezeteiben kiemelt fontosságú a történelmi események és az irodalom közötti kapcsolat, hiszen az első világháború angol irodalomra gyakorolt hatása is feltűnik. Bényei Tamás ír a századvég és századforduló irodalmának helyzetéről, az „Új Nő” irodalmi megszemélyesítéseiről, Kiplingről és a gyarmati gótikáról, a századforduló populáris irodalmáról, az Edward-kori regényről, az angolságról és regionalizmusról a kor irodalmában és az első

⁴ Bényei Tamás itt Patrick Brantlingerre (Patrick BRANTLINGER, „What Is 'Sensational' about the Sensation Novel?”, *Nineteenth-Century Fiction* 37, 1. sz. (1982): 1–28, 1–2) és Saveiro Tomaiuolo hivatkozik (Saveiro TOMAIUOLO, *In Lady Audley's Shadow: Mary Elizabeth Braddon and Victorian Literary Genres* [Edinburgh: Edinburgh UP, 2012], 14–15).

⁵ Bényei Tamás itt Alexis Weedonra hivatkozik (Alexis WEEDON, *Victorian Publishing* [Aldershot: Ashgate, 2003], 1–2).

⁶ BÉNYEI Tamás, „Előszó a 6. és 7. kötethez”, in *Az angol irodalom története*, 6–7. köt., szerk. BÉNYEI Tamás, 6:11–12 (Budapest: Kijarat Kiadó, 2022–2023), 11.

világháborút ábrázoló művekről. Pintér Károly a korban megjelent utópiákról és a science fiction művekről, Dósa Attila a kor skót irodalmáról, D. Rác István pedig az első világháború angol költészetéről értekezik. Ebben a részben hangsúlyosan megjelenik az a szerkesztői stratégia, amelyet a kötet előszava is kiemel: „az irodalomtörténet három zárókötetének egyes fejezetei nem korlátozódnak a kötetben tárgyalt időszakra; jelen kötetben például a birodalom és az angol irodalom viszonyát taglaló fejezetek 1830-nál jóval korábban indulnak, és a 20. század közepének fejleményeit is figyelembe veszik, az első világháború irodalmát tárgyaló fejezet pedig egészen az ezredfordulóig követi ennek az irodalomtörténeti hagyománynak az alakulástörténetét.” (11.) Ez a megoldás hangsúlyozza, hogy az egyes korszakokban jelentős irodalmi tematikák és jelenségek gyakorta nem állnak meg a korszakhatáron, ami ebben az esetben azért is különösen jelentős, mert míg a viktoriánus kornak 1901-gyel, Viktória királynő halálával van egyértelmű lezárása, a modernizmus kezdete nem ilyen egyszerűen meghatározható, így a kettő közötti történelmileg igen jelentős időszak sem. A kötet expliciten reagál is a korszak korábbi irodalomtörténetekben való megjelenítéseinek problémáira: „Az angolban is jobbra a francia *fin-de-siècle* kifejezéssel jelölt századvég, a századforduló és a 20. század első másfél évtizede sokáig zavaros átmeneti időszakként, senkiföldjeként jelent meg az irodalomtörténeti gondolkodásban a viktoriánus irodalom és az eleve erős öndefiníciós küldetésű, majd utólag, az ötvenes-hatvanas években kanonizálódott modernizmus között.” (285.) Bényei szerint, bár az elmúlt harminc évben megváltozott az irodalomtörténeti korszak megítélése, „[a]z irodalomtudomány kulturális fordulatának köszönhetően középponti helyzetbe került témák (például a gender és a birodalom) kedveztek a korszak újraértékelésének” (286), de újradefiniálása „ellentétes irányú irodalomtörténet-írói műveleteket eredményez: saját jegyekkel rendelkező időszakként mutatja fel a századvéget-századfordulót, miközben az alternatív kánonok és kánonképző stratégiák egyre világosabban láthatóvá teszik mind a korszak irodalmának belső széttagoltságát, mind a századvég és a modernizmus közötti kapcsolatot.” (286.) Kifejezetten hasznosnak találom ezeket irodalomtörténet-írás történetére való kitekintőket, hiszen felhívják az olvasó figyelmét arra, hogy az irodalomtudományos irányzatok milyen nagy hatással lehetnek az egyes művek és irodalomtörténeti időszakok megítélésére és írhatják így újra az irodalomtörténetet, amit sokkal inkább folyton változó jelenséggént kezel a kötet és a sorozat, mint megmerevedett keretként.

Épp úgy, mint a viktoriánus irodalom esetében, a századvég, illetve századelő időszakának bemutatása is a korszak irodalomtörténet-írásban való megjelenítésével, továbbá a kulturális háttér, az irodalmi élet, az irodalom intézményrendszere és az uralkodó irányzatok bemutatásával kezdődik. Itt is egyértelmű, hogy az irodalmat nem csupán a magasirodalommal azonosítja a kötet; a populáris irodalom, elsősorban a detektívtörténet és a science fiction két fejezetben is feltűnik a kor irodalmát feldolgozó tizenegy fejezetben. Ez is mutatja a kötet „keresztmetszet”-jellegét, sokkal inkább átfogó bemutatást nyújt, mint fontos szerzők és könyvek seregszemléjét.

A kötetet lezáró, a modernizmus angol irodalmát bemutató részben Reichmann Angelika járja körül a modernizmusfogalmat és az azzal kapcsolatos irodalomtörténeti konstrukciókat, ír a modernizmus csoportosulásairól és mozgalmairól, illetve Bényei Tamással közösen az angol modernizmus intézményrendszeréről. Bényei munkái a modernizmus intézményesüléséről és kulturális legitimációjáról, a Bloomsbury-csoportról és a Woolf házaspár kiadójáról, a Hogarth Pressről szóló alfejezetek, valamint *A modernizmus neme, Dorothy Richardson és a tudatfolyamregény*, a *Mariginális műfajok: Feminista fantasztikum és történelmi regény* című alfejezetek és a *Birodalom és modernizmus* című fejezet. Bényei Séllei Nórával közös alfejezetben vizsgálja a modernizmus és feminizmus kölcsönhatásait. Bertha Csilla tárgyalja az ír reneszánsz drámáit, Komáromy Zsolt W. B. Yeatsről és hatásáról, Kappanyos András T. S. Eliot *Az átokföldje* című költeményéről, Séllei Nóra Virginia Woolf *Orlandójáról* ír. Összesen hét „Prózapoeitika” főcímű fejezet található ebben a részben, amelyek a próza alakulását és a legjelentősebb brit írók műveit és írásmódját járják körül. Pokol-Hayhurst Ágnes Henry Jamesről, Reichmann Angelika Joseph Conradról, Gula Marianna James Joyce rövidprózájáról és az *Ulysses*ről értekezik, Bényei Tamás Fagyal József Szabolccsal közös alfejezete olvasható még itt, Ford Madox Fordról és *A jó katona* című regényéről. Bényei jegyzi még az irodalmi impresszionizmusról, Katherine Mansfieldről, Virginia Woolf *Mrs Dalloway*éről írt alfejezeteket és a D. H. Lawrence *Szülők és szeretők* című művéről írt fejezetet, továbbá Séllei Nórával közösen elemzi Virginia Woolf *Felvonások között* című posztumusz megjelent regényét. Mindhárom rész közül itt esik a legnagyobb hangsúly a jól ismert, jelentősnek tartott szövegek vizsgálatára, azonban nem csak ezekre korlátozódik a szerzők figyelme. A kötet egészében megjelenik a gyarmatbirodalom ábrázolását és az ehhez kapcsolódó kérdéseket, illetve a nők az irodalom világában betöltött szerepét, a női szerzők szövegeinek fogadtatástörténetét és a nők irodalmi ábrázolásait vizsgáló nézőpontok szerepeltetése, melyek egyrészt már a tartalomjegyzékre pillantó olvasó számára is jelzik, hogy a szerzők a posztkoloniális és a feminista irodalomtudomány eredményeit is beépítik az irodalomtörténetbe, másrészt vissza-visszatérésük egységességet képez.

A kötet egyik legnagyobb erősségének épp azt tartom, hogy a fejezetek szerzői nem ragaszkodnak egy-egy megmerevedett értelmezéshez (jó példa erre ahogy Bényei Tamás körüljárja Joseph Conrad *A sötétség mélyén* című kisregénye korábbi, igen különböző elemzéseinek ellentmondásait [655–659], illetve ahogy Kérchy Anna részletesen bemutatja az Alice-könyvek különböző jelentésrétegeit [217–219]) vagy definícióhoz (Reichmann Angelika például aprólékosan bemutatja a modernizmusfogalom változásait [465–488]). Nagy teret kap az újraolvasás, az újraértelmezéseket ütköztetik a korábbiakkal, olykor a magyar fogadtatástörténetre is kitérve, ez utóbira példa a Péteri Éva által a viktoriánus képzőművészetről és esztétikáról írt fejezetben a Ruskin, Morris és a preraffaeliták magyarországi hatásáról szóló rész (206–207). A fejezetek logikusan vannak elrendezve, folyamatosan is jól olvasható a kötet. Mindhárom egységre jellemző, hogy a történelmi, kulturális háttér, illetve a fogalmak

tisztázása után lépnek közelebb a részletesebben vizsgált irányzatokhoz és művekhez. A sorozat jelentőségéről és a várható olvasókról már a hatodik és hetedik kötetről írt recenziómban szóltam,⁷ ám itt is szeretném jelezni, hogy a kötet nem csupán az anglisztikával komolyabban foglalkozó kutatók és hallgatók számára szolgálhat fontos referenciapontként, hanem általánosságban az angol irodalom egy-egy jelensége vagy egy-egy mű iránt érdeklődők számára is érdekes olvasmány lehet.

⁷ Lásd SCHÄFFER, „Az egyre változó...”, 201–202.